

Aneta Dawidowicz*

„Bratniak” 1977–1981. Czasopismo Ruchu Młodej Polski

“Bratniak” 1977–1981.
Journal of the Young Poland Movement

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: prasa, opozycja polityczna, komunikowanie polityczne, myśl polityczna, Narodowa Demokracja, „Bratniak”

Keywords: press, political opposition, political communication, political thought, National Democracy, “Bratniak”

Abstrakt: W Polsce Ludowej opozycyjne organizacje polityczne dążąc do spopularyzowania swych programów i pozyskania zwolenników starały się wydawać różnego rodzaju organy prasowe. Z tego typu inicjatywą wyszli również działacze opozycji demokratycznej, którzy pod koniec 1977 roku powołali czasopismo „Bratniak”. Pierwszy numer „Bratniaka” ukazał się w Gdańsku 1 października 1977 roku. Aksjologicznym filarem środowiska „Bratniaka” był katolicyzm. Opowiadano się za wartościami narodowymi z uwzględnieniem wartości katolickich. Czerpano z doświadczeń i tradycji powstałego pod koniec XIX wieku obozu narododemokratycznego. Uważano się za kontynuatora tych wartości.

Abstract: With aim to promote its political agendas and acquiring support the political opposition attempted to publish various types of journals. Such initiative was also taken by the democratic opposition activists who formed the Bratniak magazine at the end of 1977. The first issue of Bratniak came out in Gdańsk on 1st October 1977. A total number of thirty Bratniak issues of various volumes was published. The axiological pillar of the Bratniak’s cycle was Catholicism. National values, including Catholic ones, were supported.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5266-2247>, dr hab., prof. UMCS. Wydział Politologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Laureatka Nagrody im. Jana Baszkiewicza (2018 r.). E-mail: dawidowicz.aneta@gmail.com

The reflection upon the nation, its essence, future and prospects for growth was a part of broader thought of the Bratniak's cycle. The cycle drew from experience and tradition of the National Democratic Movement created at the end of the 19th century, and saw itself as the follower of the movement's values.

Wprowadzenie

Atrakcyjność poznawcza losów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, mimo zaawansowanego stanu badań, nadal jest znaczna. Pozwala na badanie nieznanych lub mało eksplorowanych fragmentów przeszłości bądź na powrót do znanych jej elementów, ale godnych przypomnienia i zweryfikowania. Znajomość faktów, wydarzeń, ludzi, zjawisk i procesów politycznych zachodzących w PRL pozwala na pogłębienie wiedzy o okresie współczesnym¹.

Prasa niemal od początku swego istnienia odgrywała istotną rolę w procesie samoorganizowania się społeczeństwa. Wydawanie czasopisma było często główną lub wręcz jedyną formą aktywności partii czy środowiska politycznego. Jedynie poprzez prasę można było oddziaływać na opinię publiczną, pozyskiwać nowych sympatyków czy integrować członków. W przypadku organizacji nielegalnej stopień rozpowszechniania wydawnictw, a zwłaszcza utrzymywanie periodyku, stanowił dowód siły i zapewniał prestiż. Utrzymywanie własnego periodyku było więc istotnym zadaniem organizacji, pochłaniającym większość sił i środków.

Prasa w XX wieku miała w Polsce pozycję podmiotu opiniotwórczego. Stanowiła istotny składnik życia politycznego, społecznego, kulturalnego. Był to środek komunikowania względnie tani, dostępny, dostarczający aktualnych informacji, ciągły w przekazie, wszechstronny. W realiach pierwszej połowy XX wieku prasa odgrywała jedną z głównych ról w wyjaśnianiu świata i tłumaczeniu jego warstwy politycznej szerokim kręgom odbiorców, motywowała do podejmowania działalności politycznej, oddziaływała wychowawczo².

Zamierzeniem artykułu było wskazanie, że opozycja polityczna podejmowała szereg inicjatyw mających na celu rozszerzenie aparatu prasowego. W okresie PRL prasa opozycyjna stała się istotnym instrumentem oddziaływań ideowych i politycznych. Szczególną rolę pełniła

¹ E. Maj (red.), *PRL czyli Polska w drugiej połowie XX wieku. Studia i szkice naukowe oraz materiały źródłowe*, Lublin 2013, s. 7–13.

² E. Maj, *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, Lublin 2010, s. 245.

prasa ideotwórcza. Czasopismo może stanowić niekiedy jedyne źródło pozwalające w pełni lub we fragmentach poznać zasady ideologiczne czy programowe jakiegoś środowiska politycznego czy zbadać stopień spójności głoszonego programu³.

Za pośrednictwem prasy dokonywał się transfer idei politycznych i znaczeń przekazywanych od nadawcy do odbiorcy. Prasa zawierała i przekazywała system wartości politycznych bazujący na ideologii narodowej. Prasę traktowano w sposób użytkowy jako jedną z form upowszechniania myśli politycznej, a zarazem narzędzie wspomagające osiągnięcie doraźnych celów politycznych. Istotna była rola prasy w tworzeniu i realizacji założeń programowych.

Oficjalny obieg poddany cenzurze i społecznej krytyce znacząco różnił się od obiegu niezależnego pod względem profesjonalizmu formy i rytualizmu treści. Poza cenzurą ukazywały się czasopisma i książki. Na łamach prasy opozycyjnej w PRL formowane były główne założenia myśli politycznej. Kluczowe organy prasowe propagowały główne idee i wartości, kształtowały opinię publiczną, głosiły sądy polityczne, ustalały poglądy na rzeczywistość polityczną i społeczną. Prasa pełniła jeszcze jedną ważną funkcję, a mianowicie umacniała również wewnętrzne struktury opozycji.

W Polsce warunki do podejmowania badań nad komunikowaniem politycznym pojawiły się dopiero po upadku komunizmu, wraz z transformacją polityczną i ekonomiczną. W stosunku do nauki niemieckiej i anglosaskiej, można mówić o około czterdziestoletnim opóźnieniu. Jednak istniejący już wcześniej dorobek w zakresie studiów nad mediami i komunikowaniem masowym stanowił dobry grunt dla podejmowania i rozwoju problematyki komunikowania politycznego. Wypracowanie jednolitego rozumienia zjawiska komunikowania politycznego jest utrudnione zarówno przez wielość podejść badawczych, jak i niezwykle rozległą tematykę badań. Wynika również ze złożonego i niejednoznacznego rozumienia terminów „komunikowanie” i „polityka”⁴.

Artykuł stanowi kontynuację badań dotyczących prasy politycznej w XX wieku. Sformułowano zasadnicze pytanie badawcze: jaka problematyka dominowała na łamach omawianego czasopisma? Sprecyzowano

³ A. Paczkowski, *Badania historyczno-prasowe w zastosowaniu do badań nad dziejami myśli politycznej*, [w:] H. Zieliński (red.), *Polska myśl polityczna XIX i XX w.*, t. 4: *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*, Wrocław 1980, s. 10–11.

⁴ Szerzej zob.: B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2007, s. 128–160; tejże, *Rozwój studiów nad komunikowaniem politycznym w Polsce na tle badań światowych – główne obszary badawcze i perspektywy rozwojowe*, «Global Media Journal-Polish Edition» 2006, no. 1, s. 1–22.

następujące hipotezy: Aksjologicznym filarem środowiska „Bratniaka” był katolicyzm. Uzasadnienia dla swoich idei i koncepcji poszukiwano w wartościach religijnych i nauce Kościoła katolickiego. Opowiadano się za wartościami narodowymi z uwzględnieniem wartości katolickich. Namysł nad narodem, jego istotą, przeszłością, perspektywami rozwoju stanowił element szerszej myśli środowiska „Bratniaka”. Rozważania dotyczące przeróżnych aspektów, charakteru i perspektyw rozwoju szeroko rozumianej kwestii narodowej pojawiały się w periodyku, stając się pretekstem do dalszych rozważań i refleksji. Czerpano z doświadczeń i tradycji powstałego pod koniec XIX wieku obozu narododemokratycznego. Uważano się za kontynuatora tych wartości.

Podjmując ocenę stanu badań w zakresie omawianego tematu, należy stwierdzić, że nie został dotąd wystarczająco zgłębniony. Zastosowano metodę analizy zawartości. Analiza jakościowa treści pozwoliła opisać cechy zewnętrzne czasopisma.

Uwarunkowania polityczne

W marcu 1977 roku ukonstytuował się, nawiązując do tradycji politycznej Polski niepodległej, Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Skupiał działaczy opozycyjnych prezentujących różne orientacje ideowo-polityczne, głównie niepodległościowe, narodowo-katolickie, chrześcijańsko-demokratyczne, ludowe. Celem działania było dążenie do przestrzegania w PRL podstawowych praw człowieka i obywatela, obalenie komunistycznego systemu władzy, odzyskanie pełnej niepodległości i suwerenności. Działaczami ROPCiO byli m.in. Leszek Moczulski, Andrzej Czuma, Benedykt Czuma, Antoni Pajdak, Wojciech Ziemiński, ksiądz Jan Zieja, Stefan Kaczorowski, Adam Wojciechowski, Piotr Typiak, Bogumił Studziński, Emil Morgiewicz, Kazimierz Janusz, Karol Głogowski, Andrzej Woźnicki. ROPCiO wydawał miesięcznik „Opinia”, a jego działacze publikowali także w czasopismach „Bratniak” i „Aspekt”. Deklarację założycielską „Do społeczeństwa polskiego” podpisało wielu wybitnych przedstawicieli świata nauki, kultury i opozycji. Śmierć krakowskiego studenta i współpracownika KOR, Stanisława Pyjasa, spowodowała falę manifestacji środowiska akademickiego nie tylko w Krakowie, ale i w innych ośrodkach⁵.

⁵ G. Waligóra, *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*, Warszawa 2006; J. Karpiński, *Polska, Komunizm. Opozycja. Słownik*, Warszawa 1988, s. 237; A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.

Powstawały też inne organizacje opozycyjne, jak choćby nastawiona antykomunistycznie i niepodległościowo Konfederacja Polski Niepodległej z Leszkiem Moczulskim na czele⁶. Rok 1978 przyniósł początki organizowania się robotników i chłopów w Wolne Związki Zawodowe. Pierwsze z nich powstały na Śląsku i Wybrzeżu. Niebawem przedstawiciele robotników i inteligencji podjęli współpracę.

Ogromne znaczenie dla uświadomienia Polakom ich narodowej tożsamości i godności miał wybór na papieża 16 października 1978 roku polskiego kardynała, metropolity krakowskiego, Karola Wojtyły, który przybrał imię Jana Pawła II. Wybór kardynała Karola Wojtyły na papieża był dla Polaków sygnałem do podjęcia dzieła odnowy moralnej. Jego wizyta w Polsce w czerwcu 1979 roku potwierdziła fiasko 35-letnich usiłowań partii komunistycznej ateizacji polskiego społeczeństwa. Pielgrzymka Ojca Świętego do kraju w czerwcu 1979 roku włąła w serca jego rodaków nadzieję na lepszą przyszłość, umocniła w nich wiarę w zwycięstwo prawdy nad kłamstwem władz komunistycznych. Entuzjazm i gorliwa wiara Polaków stanowiły najlepszy dowód chybienia konsumpcyjnej i materialistycznej polityki władz PRL. Wielomilionowe tłumy towarzyszące papieżowi na trasie jego pielgrzymki po ojczyźnie były tego wymownym świadectwem⁷.

Niezależny ruch wydawniczy

W odrodzeniu się niezależnego ruchu wydawniczego istotnym przełomem był rok 1976⁸. W czerwcu tego roku władze ogłosiły dużą podwyżkę cen żywności, co wywołało wystąpienia i bunty robotnicze, zwłaszcza w Warszawie i Radomiu. Zostały one bardzo brutalnie stłumione, a wielu ich uczestników zasiadło na „ławie oskarżonych”. W powyższej sytuacji zawiązał się Komitet Obrony Robotników (KOR), który organizował

⁶ Zob.: A. Dawidowicz, *Mysł niepodległościowa*, [w:] E. Maj, A. Wójcik (red.), *Mysł polityczna w Polsce po 1989 roku. Wybrane nurty ideowe*, Lublin 2008, s. 13–36.

⁷ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1945–1989)*, Warszawa 2003, s. 405–414; R. Łatka, *Krakowski etap I pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny z perspektywy władz PRL. Próba syntetycznego spojrzenia*, «Res Historica» 2016, nr 42, s. 301–323.

⁸ Rozwój literatury nielegalnej, wydawanej poza zasięgiem cenzury na szerszą skalę miał miejsce trzykrotnie: od lipca 1944 roku do końca roku 1949, od czerwca 1976 roku do 12 grudnia 1981 roku i od wprowadzenia stanu wojennego aż do roku 1991. P. Urbaniak, *Literackie pisma bezdebitowe we Wrocławiu, 1976–1989*, «Rocznik Historii Prasy Polskiej» 2011, t. XIV, z. 1–2, s. 191.

pomoc represjonowanym. Zrazu KOR publikował apele i oświadczenia do społeczeństwa, a od września 1976 roku zaczęto regularnie wydawać tytuły: „Komunikat Komitetu Obrony Robotników”, „Biuletyn Informacyjny”, „Robotnik”.

Wydawcami pism bezdebitowych⁹ kierowała przede wszystkim chęć powiadomienia opinii publicznej o działalności opozycyjnej w ich środowiskach (w różnych grupach, dzielnicy, zakładzie pracy itp.) oraz potrzeba zwalczania monopolu informacyjnego oficjalnych środków masowego przekazu. Zdaniem wielu działaczy opozycji tworzenie niezależnego od władz obiegu informacji było jedną z najważniejszych metod walki z panującym w Polsce reżimem komunistycznym. Prasa konspiracyjna nie mogła w żaden sposób konkurować z prasą wielkonakładową. Dla wolnych inicjatyw wydawniczych charakterystycznym zjawiskiem było przenikanie się procesów i ról. W najprostszych technikach powielania (maszynopisy) skład już był drukiem, autorzy powielali sami swoje teksty, będąc ich redaktorami, w końcu je kolportowali. Pewna specjalizacja, która w końcu nastąpiła, nigdy nie była całkowita.

Ruch Młodej Polski

Ruch Młodej Polski stanowił pravicową grupę opozycyjną, która działała w okresie PRL i w pierwszych latach III Rzeczypospolitej. Środowisko skupione wokół „Bratniaka” stało się ideową i organizacyjną podstawą do stworzenia Ruchu Młodej Polski, ugrupowania polskiej opozycji antykomunistycznej. Ruch Młodej Polski powołany został w sierpniu 1979 roku przez działaczy z Gdańska, którzy opuścili Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Powstanie RMP było częściowo reakcją na kryzys organizacyjny i personalny w tej organizacji. Inicjatorami tej decyzji i głównymi działaczami RMP byli: Aleksander Hall, Jacek Bartyzel, Tomasz Wołek, Marek Jurek, Arkadiusz Rybicki, Marian Piłka, Grzegorz Grzelak, Dariusz

⁹ Słowo „bezdebitowe” wywodzi się od terminu „debit”, które oznacza prawo rozpozwozniania wydawnictw zagranicznych na terenie danego państwa. Zezwolenia tego w PRL udzielał urząd cenzury, nie miały go m.in. polskie publikacje emigracyjne ukazujące się na Zachodzie i to właśnie one przez dłuższy czas były określane mianem druków bezdebitowych. Z czasem nazwy tej zaczęto używać do określania wydawnictw wychodzących w kraju bez zgody cenzury. Termin ten przyjęła część wydawców bezdebitowych, o czym świadczy to, że w tym okresie, przynajmniej trzy pisma nosiły tytuł „Bez Debitu”. G. Strzdała, *Cenzura w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, «Ante Portas. Studia nad bezpieczeństwem» 2012, nr 1, s. 31–46.

Kobzdej. W początkowym okresie formowania się środowiska silny wpływ wywierali zakonnicy z Duszpasterstwa Akademickiego w Gdańsku, a zwłaszcza dominikanin ojciec Ludwik Wiśniewski i jezuita ojciec Bronisław Sroka¹⁰. Istotny wpływ na formowanie się narodowo-katolickich poglądów uczestników RMP miał Wiesław Chrzanowski. Ruch Młodej Polski nawiązywał do prawicowej myśli politycznej, podkreślając jako swój pierwszoplanowy cel kwestię odzyskania przez Polskę pełnej niepodległości¹¹.

Deklarację ideową Ruchu Młodej Polski, nawiązującą do tradycji narodowej, ogłoszono 18 sierpnia 1979 r. Podpisało ją 25 osób, byli to: Aleksander Hall, Arkadiusz Rybicki, Mirosław Rybicki, Bożena Rybicka, Magdalena Modzelewska, Jan Samsonowicz, Dariusz Kobzdej, Piotr Dyk, Andrzej Słomiński, Grzegorz Grzelak, Danuta Grzelak, Ireneusz Gust, Zofia Kruszyńska-Gust, Gabriela Turzyńska, Andrzej Jarmakowski, Zbigniew Dulkiwicz, Izabella Dulkiwicz, Piotr Bystrzanowski, Leszek Jankowski (Trójmiasto), Maciej Grzywaczewski (Warszawa, ale pochodzący z Gdańska), Jacek Bartyzel (Łódź), Marek Jurek, Piotr Mierecki, Krzysztof Nowak i Edward Maliszewski (Poznań). W deklaracji podkreślono jako główne cele: kwestię obrony praw człowieka oraz odzyskanie przez Polskę pełnej suwerenności. Jej twórcy odwoływali się przy tym do inspiracji narodowo-katolickich oraz personalizmu chrześcijańskiego. Ważną inspiracją ideową stanowiła myśl polityczna Narodowej Demokracji, a zwłaszcza niekwestionowanego lidera formacji endeckiej Romana Dmowskiego. Zagadnienia ustrojowe i gospodarcze zostały w zasadzie pominięte. Podkreślono jedynie konieczność doboru realistycznych środków w dążeniu do postawionych celów. Powyższe idee znajdowały swoje odzwierciedlenie na łamach „Bratniaka”¹².

Organizacja posiadała alternatywny wobec realnego socjalizmu program ideowo-polityczny. Podstawowym celem działania RMP była obrona praw człowieka i obywatela oraz suwerennych praw i kultury narodu polskiego, przestrzeganie zasad chrześcijańskich w życiu społecznym. Uważając się za kontynuatora idei narodowych, RMP opowiadał się za rozwojem wartości duchowych, moralnych, kulturalnych¹³.

¹⁰ P. Zaremba, *Młodopolacy*, Gdańsk 2000, s. 21–29.

¹¹ A. Rybicki, T. Wołek, *Słownik opozycji, Ruch Młodej Polski*, «Gazeta Wyborcza» 9 V 1989, nr 2, s. 6; M. Dehnel-Szyc, J. Stachura, *Gry polityczne. Orientacje na dziś*, Warszawa 1991, s. 224–225; K. Wandowicz, *Współczesny konserwatyzm polityczny w Polsce (1989–1998)*, Wrocław 2000, s. 99.

¹² *Pomysły na wolną Polskę. Myśl polityczna opozycji 1976–1989*, «Tygodnik Powszechny» 2014, nr 44, s. 47, 48.

¹³ K. Łabędź, M. Mikołajczyk, *Wielka historia Polski po 1956 roku*, Kraków 2001, s. 147.

Ugrupowanie nie miało sformalizowanej struktury, w tym organów kierowniczych, ani formalnego członkostwa. Wyznaczyło natomiast sześciu rzeczników, którzy mieli występować w imieniu Ruchu, bez określonych bliżej kompetencji. Byli to Aleksander Hall, Arkadiusz Rybicki, Jan Samsonowicz, Marek Jurek, Maciej Grzywaczewski i Jacek Bartyzel. Nieformalnym liderem był Aleksander Hall, który stosunkowo często zasiadał swoimi tekstami „Bratniaka”. Ruch pozostawał najbardziej aktywny w Trójmieście, w mniejszym zakresie w Poznaniu, Łodzi i Lublinie¹⁴.

Ruch Młodej Polski organizował razem z innymi środowiskami niezależnymi Trójmiasta, przede wszystkim z Wolnymi Związkami Zawodowymi manifestacje z okazji rocznic: odzyskania niepodległości 11 listopada 1918, Konstytucji 3 Maja, rocznicy Zbrodni Katyńskiej, wydarzeń grudnia 1970. Inne ważne inicjatywy to tworzenie grup samokształceniowych dla młodzieży licealnej (Gdańsk), prowadzenie klubu dyskusyjnego (Łódź). Sekcję techniczną, która zajmowała się drukiem i kolportażem ulotek związanych z działalnością ugrupowania stworzył Mirosław Rybicki, kierował nią następnie Sławomir Soból. Z ugrupowaniem związane było pismo „Bratniak” oraz Wydawnictwo „Młoda Polska”.

W latach 1980–1981 uczestnicy RMP współpracowali z NSZZ „Solidarność”. Po wybuchu strajków w sierpniu 1980 członkowie RMP włączyli się aktywnie w działalność NSZZ Solidarność. W strukturach Komisji Krajowej NSZZ Solidarność pracowali Arkadiusz Rybicki, Grzegorz Grzelak, Maciej Grzywaczewski, Sławomir Czarlewski, Andrzej Jarmakowski i Bożena Rybicka¹⁵.

W grudniu 1980 roku w miejsce M. Grzywaczewskiego i J. Samsonowicza rzecznikami RMP zostali Marian Piłka, Lech Jeziorny i Piotr Ogiński. W lipcu 1981 r. powołano nową Radę Rzeczników, której członkami zostali Aleksander Hall, Jacek Bartyzel, Zdzisław Bradel, Lech Jeziorny, Krzysztof Nowak, Janusz Majewski i Piotr Ogiński oraz Radę Programową (w składzie Aleksander Hall, Jacek Bartyzel, Zdzisław Bradel, Piotr

¹⁴ *Deklaracja ideowa Ruchu Młodej Polski z 18 sierpnia 1979 r.*, «Bratniak» 1979, nr 18/4, s. 6–16; J. Nadworski, M. Zieliński, *Geneza i działalność Ruchu Młodej Polski 1976–1985*; Warszawa 1986; A. Müller, *Geneza powstania Ruchu Młodej Polski*, [w:] Ł. Kamiński (red.), *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, t. 2, Wrocław 1999, s. 73; T. Sikorski, *O kształt polityki polskiej. Oblicze ideowo-polityczne i działalność Ruchu Młodej Polski (1979–1989)*, Toruń 2012.

¹⁵ W. Turek, *Nie ma wolności bez „Solidarności”? Ruch Młodej Polski i środowisko „Przeglądu Politycznego” wobec „Solidarności”*, [w:] L. Mażewski, W. Turek (red.), *„Solidarność” i opozycja antykomunistyczna w Gdańsku (1980–1989)*, Gdańsk 1995, s. 105.

Mierecki, Janusz Pierzchała, Marian Piłka, Arkadiusz Rybicki, Wiesław Urbański i Tomasz Wołek). Ta ostatnia nie odegrała większej roli.

„Młodopolacy” po wprowadzeniu 13 grudnia 1981 roku stanu wojennego byli internowani lub ukrywali się w podziemiu. W styczniu 1982 roku pozostający na wolności działacze Ruchu zawiesili jego działalność, ogłaszając, że oddają się do dyspozycji podziemnej „Solidarności”, m.in. Aleksander Hall został członkiem podziemnych władz Regionu Gdańskiego związku. Od jesieni 1982 roku środowisko RMP działało jako redakcja wydawanego zamiast „Bratniaka” pisma pod tytułem „Polityka Polska”. W 1983 r. większość ukrywających się członków zdecydowała się na wyjście z podziemia i zrezygnowała z angażowania się w działalność „Solidarności”, poszukując innych form aktywności.

Środowisko RMP oprócz „Bratniaka” wydawało w latach 80. periodyk „Polityka Polska”, angażowało się w działalność klubu politycznego „Dziekania”, Klubu im. Lecha Bądkowskiego (Gdańsk), Wielkopolskiego Klubu „Ład i Wolność” (Poznań). Wśród nowych członków RMP znajdowali się Marek Gadzała, Rafał Matyja, Kazimierz Michał Ujazdowski. Po 1989 r. członkowie RMP nie stworzyli jednego wspólnego środowiska, natomiast wielu jego członków było aktywnych w polskiej polityce w ramach nowo powstałych ugrupowań (Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe, Forum Prawicy Demokratycznej).

Z Ruchu Młodej Polski wywodzili się politycy, którzy stali się przywódcami partii konserwatywnych założonych po odzyskaniu przez Polskę niepodległości – Aleksander Hall, lider istniejącej w latach 1992–1997 Partii Konserwatywnej; Kazimierz Michał Ujazdowski, przewodniczący Koalicji Konserwatywnej (1993–1999). A. Hall od 1997 r. a Ujazdowski od 1999 roku należeli do Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego (1997–2001). Działaczem Ruchu Młodej Polski był również Jacek Bartyzel, założyciel Klubu Konserwatywnego w Łodzi (1990), stowarzyszenia sytuowanego w nurcie narodowym ruchu konserwatywnego¹⁶.

„Bratniak” jako czasopismo ideowo-polityczne

Ukształtowanie się w Polsce w drugiej połowie lat 70. XX wieku zorganizowanej opozycji, a także rozwój prasy podziemnej, niezależnej od cenzury, wpłynęły także na ożywienie nieskrępowanej myśli politycznej. To

¹⁶ B. Borowik, *Partie konserwatywne Polsce 1989–2001*, Lublin 2011, s. 29, 30; K. Wandowicz, *Współczesny konserwatyzm polityczny w Polsce (1989–1998)*, Wrocław 2000, s. 99–106.

właśnie wtedy – w okresie poprzedzającym strajki z lata 1980 r. i powstanie Solidarności – pojawiły się pierwsze dyskusje i spory na temat zadań i celów, jakie stały przed środowiskami opozycyjnymi, a także ogólnej diagnozy PRL oraz dróg wiodących do ładu demokratycznego i odzyskania niepodległości.

Wszystkie drugoobiegowe treści propagandowe łączyła krytyka systemu politycznego PRL i negatywna ocena procesu historycznego po II wojnie światowej. Na myśl polityczną opozycji w PRL, w latach 1976–1989, częściej składała się publicystyka niż rozbudowane programy ideowe poszczególnych ugrupowań. W latach 80. jej twórcami byli autorzy publikujący głównie w pismach drugiego obiegu¹⁷.

Wydawcami pism bezdebitowych kierowała przede wszystkim chęć powiadomienia opinii publicznej o działalności opozycyjnej w ich środowiskach (w różnych grupach, dzielnicy, zakładzie pracy itp.) oraz potrzeba zwalczania monopolu informacyjnego oficjalnych środków masowego przekazu. Zdaniem wielu działaczy opozycji tworzenie niezależnego od władz obiegu informacji było jedną z najważniejszych metod walki z panującym w Polsce reżimem komunistycznym¹⁸.

Opozycyjne organizacje polityczne dążąc do spopularyzowania swych programów i pozyskania zwolenników starały się wydawać różnego rodzaju organy prasowe. Z tego typu inicjatywą wyszli również działacze opozycji demokratycznej, którzy pod koniec 1977 roku powołali czasopismo pod tytułem „Bratniak”.

Pierwszy numer „Bratniaka” (liczący 16 stron) ukazał się w Gdańsku 1 października 1977 roku. Ukazało się w sumie trzydzieści numerów „Bratniaka” o różnej objętości. Zdarzały się numery liczące 16 stron, ale istniały także numery o objętości około 60 stron, natomiast ostatni

¹⁷ M. Mikołajczyk, *Jak się pisało o historii. Problemy polityczne powojennej Polski w publikacjach drugiego obiegu*, Kraków 1998.

¹⁸ Określenie „czasopisma drugiego obiegu” oznacza prasę wydawaną bez zgody Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk w odróżnieniu od pierwszego obiegu, do którego należały wydawnictwa koncesjonowane przez władze PRL. W użyciu znajdują się także terminy: bibuła, prasa podziemna, wydawnictwa niezależne, nieocenzurowane, bezdebitowe. Drugi obieg był fundamentem zjawiska kultury niezależnej i unikalnym fenomenem w dziejach nie tylko Polski, ale i Europy. Identyfikuje się go z działalnością opozycji politycznej, nie brakowało jednak także innych publikacji wydawanych bez zgody cenzury (wydawnictwa religijne, pisma duszpasterstw akademickich, Klubów Inteligencji Katolickiej, czy różnych subkultur), które niekiedy zwane są trzecim lub czwartym obiegiem. M. Bosacka, *Czasopisma drugiego obiegu w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, «Bibliotheca Nostra: śląski kwartalnik naukowy» 2013, nr 2, s. 64–76.

30 numer składał się z 88 stron. Czasopismo początkowo wydawane było w formacie A4, następnie zaś w formacie A5. Pierwsze numery „Bratniaka” były drukowane prymitywną techniką powielaczową, a od 1979 r. w offsecie. Różny był nakład czasopisma: numery 1–3 ukazały się w nakładzie 200–500 egzemplarzy, numery 4/5–16 w nakładzie 800–2 tys. egz., numery 17–29 w nakładzie 2–6 tys. egzemplarzy. Nakłady rozchodziły się głównie w środowiskach akademickich i wielkomiejskich. „Bratniak” początkowo wydawany był jako miesięcznik, natomiast od 1979 roku jako dwumiesięcznik, zaś od numeru 28 (w 1981 roku) jako kwartalnik. Pierwsi redaktorzy „Bratniaka” to Marian Piłka i Aleksander Hall, od trzeciego numeru w stopce redakcyjnej umieszczono nazwisko Jacka Bartyzela, później doszedł Arkadiusz Rybicki. O ideowym i politycznym obliczu pisma decydowali Aleksander Hall, Arkadiusz Rybicki i Jacek Bartyzel; którzy nadawali myśl przewodnią czasopismu, w składzie redakcji znajdowali się także: Marian Piłka, Zdzisław Bradel, Wiesław Parchimowicz i Maciej Grzywaczewski (mniej aktywni), Tomasz Mróz (ten ostatni dosyć krótko). Najczęściej swoimi tekstami zasilali czasopismo A. Hall, który był również autorem artykułów redakcyjnych. Zdobyte doświadczenie redakcyjne, wykorzystywano do dalszej pracy twórczej i działalności organizacyjnej¹⁹.

Początkowo „Bratniak” był miesięcznikiem studenckim²⁰. Wkrótce jednak tematyka ruchu studenckiego okazała się drugorzędna, a w periodyku zaczęła dominować problematyka ideowa. Po konfiskacie powielacza pod koniec 1977 roku drukiem zajęło się Wydawnictwo Polskie, przemianowane następnie na Wydawnictwo Młoda Polska, z którym stały kontakt utrzymywał jeden z głównych autorów pisma czyli Mirosław Rybicki. Współwydawcą nr. 15 i 18 (1979) było Wydawnictwo im. Konstytucji 3 Maja. Pierwsze numery zawierały podtytuł: „Pismo młodych”. Ponieważ twórcy pisma nie ukrywali ambicji formacyjnych, od numeru 18 (1979 r.) zmieniono podtytuł na „Pismo Ruchu Młodej Polski”. Od numeru 23 (1980 r.) pełny tytuł czasopisma brzmiał: „Bratniak. Pismo ideowo-polityczne Ruchu Młodej Polski”.

W pierwszych latach wydawania „Bratniaka” nie pojawiały się fotografie, zdjęcia zaczęto zamieszczać dopiero w następnych latach, wraz z pewną profesjonalizacją czasopisma. Stan wojenny przerwał wydawanie

¹⁹ M. Choma-Jusińska, *Środowiska opozycyjne na Lubelszczyźnie 1975–1980*, Warszawa 2014, s. 148.

²⁰ J. Wąsowicz, *Niezależna prasa młodzieżowa w latach 1977–1990. Wybrane zagadnienia*, «Seminare. Poszukiwania naukowe» 2012, nr 32, s. 211–226.

„Bratniaka”. Po 13 grudnia 1981 r. czasopismo przestało się ukazywać. Ostatni numer pisma, (nr 30), nie trafił do kolportażu, jego druk miał się zakończyć 16 grudnia 1981 roku.

Pismo za najważniejszy cel swojego środowiska stawiało przebudowę życia społecznego w Polsce, tak aby było możliwe odzyskanie pełnej niepodległości. Na łamach „Bratniaka” przeważała publicystyka o zabarwieniu konserwatywno-narodowym. Często publikowano dokumenty programowe Ruchu Młodej Polski.

Drugi obieg wydawniczy, czyli wszelkie nielegalne działania publikacyjne były przejawem słabości komunistycznego państwa, dlatego też władze dążyły do ich ograniczania lub całkowitej likwidacji. Czasopismo należało do periodyków o wąskim kręgu czytelniczym, było wydawane w drugim obiegu²¹. Krąg odbiorców „Bratniaka” był z oczywistych powodów zawężony, hermetyczny i elitarny. Jednocześnie, zgodnie z założeniami jego twórców, miało być to czasopismo w miarę możliwości popularne, adresowane do czytelnika znacznie bardziej masowego niż np. odbiorca wydawanych wówczas „Krytyki” czy „Res Publiki”. W tym okresie czytelnikami czasopism drugoobiegowych byli przeważnie przedstawiciele środowisk inteligenckich i studenckich²². Pismo kierowano do czytelnika wykształconego, któremu starano się tłumaczyć istotne sprawy ideowe, polityczne i społeczne²³. Redakcja zabiegała o nawiązanie i utrzymanie bezpośredniego kontaktu z czytelnikami. W myśl tej strategii, chętnie zamieszczano listy czytelników do redakcji. Ukonkretniano odbiorcę, gdy padały zalecenia: „Popieraj wolną prasę!”. Czasopismo ukazywało się tylko dzięki społecznemu wsparciu. „Bratniak” utrzymywał się z darowizn. Niejednokrotnie zamieszczano podziękowania darczyńcom, wśród których znajdowały się zarówno osoby prywatne, jak i redakcje

²¹ Wydawnictwa wychodzące bez zgody cenzury określano różnie. Najdłuższy, bo ponad stuletni rodowód ma termin „bibuła”. Wywodził się on od nazwy cienkiego papieru, na którym drukowano wydawnictwa, przywożone w drugiej połowie XIX w. do zaboru rosyjskiego, bez zezwolenia carskiej cenzury. Inne częściej używane nazwy to: drugi obieg (według twórców tego określenia do pierwszego obiegu należały wydawnictwa koncesjonowane przez władze) oraz wydawnictwa lub druki bezdebitowe, konspiracyjne, niecenzurowane, niezależne, opozycyjne, podziemne i tajne. Rzadko posługiwano się pochodzącym z języka rosyjskiego terminem „samizdat”, będącym skrótem od słów „sam izdaju” („sam wydaję”), oznaczającego przepisywanie tekstów na maszynie do pisania i rozpowszechnianie ich bez zgody cenzury.

²² M. Mikołajczyk, *Cechy charakterystyczne propagandy opozycji politycznej...*, s. 253.

²³ W pierwszym numerze, redakcja stwierdzała: „Inteligencja to sumienie narodu. Bez inteligencji nie ma kultury narodowej, nie ma respektowania praw osoby ludzkiej, nie ma niepodległości”, «Bratniak. Pismo młodych» 1977, nr 1, s. 4.

pokrewnych pism jak np. „Pomost”. Przez cały okres istnienia pismo miało skromną szatę graficzną, która w ciągu całego okresu wydawania nie uległa większym modyfikacjom. Drukowane było w bardzo trudnych warunkach, dzięki ofiarnej pomocy wielu ludzi. Druk był bardzo słabej jakości, co wynikało z ówczesnych możliwości technicznych. Rzadko pojawiały się w nim elementy zdobnicze, prawie nie zamieszczano fotografii. Z kłopotami finansowymi borykano się nieustannie przez cały okres istnienia periodyku. Systematycznie pojawiały się apele o wspomaganie pieniężne redakcji²⁴.

Śród preferowanych gatunków prasowych znajdowały się eseje, artykuły opisowe i analityczne, polemiki, wywiady i rozmowy²⁵. Istniał dział, w którym zamieszczano recenzje i omówienia książek²⁶. Istotne miejsce zajmowały w czasopiśmie tzw. przedruki, jak np. artykuł Piotra Miereckiego pt. „Uwagi o polityce”, który pierwotnie ukazał się w czasopiśmie „Pod Prąd” (organu katolickiej i narodowej organizacji akademickiej „Pro Patria”). Zamieszczano teksty przeznaczone pierwotnie do „Tygodnika Powszechnego”.

Grupa działaczy skupionych wokół „Bratniaka” stworzyła interesujący nurt myśli prawicowej. W pierwszym numerze „Bratniaka” z 1977 roku redakcja precyzowała swoje oblicze ideowe. Na łamach pisma otwarcie głoszone idee prawicowe i konserwatywno-narodowe. Środowisko „Bratniaka” dowodziło, że polski ruch konserwatywny odrodził się organizacyjnie. Wyróżnikiem publicystyki zamieszczanej na łamach czasopisma stała się umiejętność stawiania odważnych pytań i wysuwania mocnych argumentów. Odwaga w podejmowaniu trudnych dylematów pozwoliła ukształtować interesującą szkołę politycznego myślenia. Oparcia szukano w tradycji i doświadczeniach minionych pokoleń. Wiele miejsca zajmowały teksty poświęcone najnowszej historii Polski²⁷. Przypominano czytelnikom o ważnych rocznicach i świętach narodowych²⁸. Podejmowano

²⁴ Niemal w każdym z numerów czasopisma znajdowały się apele kierowane do czytelników: „Czytelniku! Dobrowolny dar pieniężny umożliwi kontynuowanie wydawnictwa. Po przeczytaniu przekaz pismo swoim kolegom!”

²⁵ Zob. np. *500 lat tureckiej niewoli nie przeszło bez śladu. Wywiad z Angelem Cwetkowem, bułgarskim studentem historii*, rozmawiał Karol Drewski, «Bratniak» 1981, nr 27, s. 23–24.

²⁶ Zob. np. J. Bartyzel, *Sympatie i antypatie* (recenzja książki Marcina Króla, *Style politycznego myślenia. Wokół „Buntu Młodych” i „Polityki”*, Paryż 1979), «Bratniak» 1981, nr 27; A. Hall, *Dwa oblicza Romana Wapińskiego* (recenzja książki Romana Wapińskiego, *Roman Dmowski*, Warszawa 1979), «Bratniak» 1980, nr 21, s. 38.

²⁷ Zob. np.: M. Bartyzel, *Powstanie styczniowe*, «Bratniak» 1981, nr 27, s. 5–6.

²⁸ „11 XI będziemy obchodzić 50 rocznicę odzyskania niepodległości”. *Rocznica*, «Bratniak. Pismo młodych» 1977, nr 2, s. 2.

próby przedstawienia najbardziej pożądanego kierunku zmian politycznych, gospodarczych i społecznych. Wskazywano na konieczność odnowy moralnej w życiu społecznym²⁹.

Profil ideowy „Bratniaka” współtworzyli ludzie wywodzący się z różnych grup społecznych, o zbliżonych, lecz zróżnicowanych życiorysach. Środowisko miało ambicje promowania postaw patriotycznych, wykształcenia elit ideowych o poglądach konserwatywnych, które w przyszłości miałyby brać czynny udział w życiu politycznym Polski. Zamierzano zaszczerpić w społeczeństwie fundamentalne wartości chrześcijańskiej cywilizacji łacińskiej, takie jak: godność, honor, odpowiedzialność, wolność. Publikowane teksty dotyczyły najczęściej zagadnień ideowych i historycznych (w mniejszym stopniu pojawiały się teksty o problematyce ekonomicznej)³⁰.

Twórcy „Bratniaka” dążyli do wypracowania programu politycznego młodego pokolenia, który ukazywałby realne drogi odzyskania niepodległości przez Polskę. Jacek Bartyzel, o podstawach ideowych środowiska „Bratniaka” pisał następująco: „Ruch Młodej Polski stanowił (...) formację ideowo-wychowawczą i polityczną, eksponującą w swojej publicystyce oraz działalności dwa wątki: katolickiego uniwersalizmu, uznającego, że religia katolicka jest nie tylko wyznaniem przytłaczającej większości Polaków, ale prawdą absolutną domagającą się uwzględnienia swoich nakazów etycznych w ustroju społecznym i państwowym; oraz duchowej, kulturalnej i historycznej wspólnoty narodowej, jako najważniejszego sposobu zakorzenienia jednostki w społeczeństwie”³¹.

Na łamach wydawanego wysiłkiem działaczy z Gdańska, Warszawy, Poznania, Łodzi periodyku ujawniano ambicje współtworzenia niezależnego nurtu polskiej myśli politycznej. W twórczości publicystycznej uwidaczniał się obraz narodu polskiego zawierający informacje na temat stanu duchowego i kondycji biologicznej Polaków. Ocena współczesności dokonywana na łamach periodyku była krytyczna. Jak pisano w jednym z numerów, środowisko pragnęło przyczynić się do odnowienia moralnego społeczeństwa. „Bratniak” deklarował, że będzie dążyć do obrony tożsamości kultury narodowej. W 1981 roku, w jednym z numerów

²⁹ *Słowo wstępne*, [w:] J. Bartyzel, J. Nagórski, M. Paszkowski (opr.), *Klub Konserwatywny w Łodzi 1989–2001*, Łódź 2002, s. 6; B. Szlachta, *Konserwatyzm. Z dziejów tradycji myślenia o polityce*, Kraków–Warszawa 1998, s. 232.

³⁰ W 1981 roku A. Hall pisał: „(...) odczuwamy potrzebę pogłębienia patriotycznej inspiracji Polaków”; A. Hall, *Od Redakcji*, «Bratniak» 1981, nr 27, s. 4.

³¹ J. Bartyzel, *Prawica w Polsce. Stan dzisiejszy i perspektywy rozwojowe*, [w:] Tenże, *Zawracanie kijem Wisły. Artykuły-felietony-polemiki. Wybór z lat 1986–1993*, Gdańsk 1993, s. 43.

czasopisma pisano: „Obowiązkiem każdego katolika jest aktywny udział w życiu społecznym zgodnie z zasadami nauki Kościoła”³².

Przesłanki ideowe koncepcji ujawnianych na łamach „Bratniaka” wywodziły się z kilku obszarów źródłowych. Można ująć je w kilka podstawowych grup. Były to tradycja i kultura chrześcijańska, nauka społeczna Kościoła katolickiego, doświadczenia historyczne polskiego narodu i państwa, polska tradycja i kultura, wpływy wywodzące się z wielkich nurtów ideowo-politycznych, a zwłaszcza z konserwatyzmu, liberalizmu, aktualne doświadczenia społeczno-polityczne.

Poszukiwania ideowe powodowały, że zainteresowaniem obdarzano te wątki i spory z przeszłości, które oficjalna historiografia przemilczała, a które pozwalały na refleksje nad własną tożsamością³³. Jak stwierdzano artykule redakcyjnym, „Pismo udostępniało swoje łamy dla wszystkich przekonań, także dla tych najbardziej kontrowersyjnych”³⁴. Analiza zawartości „Bratniaka” pozwala na stwierdzenie, że czerpano z bardzo niejednorodnych obszarów źródłowych. Jedną z głównych inspiracji była tradycja. Podkreślano znaczenie ciągłości w dziejach narodu i państwa polskiego. Stosowano argumenty historyczne. Historia stanowiła swoistą „nauczycielkę życia”, ważną dziedzinę wiedzy wspierającą zarówno ideologię jak i sferę polityki. Jak wyjaśniał Jacek Bartyzel, „Z ducha polskiego zrodziła się przed wiekami myśl wyrażona przez Pawła Włodkowica, że ziemia pogan nie jest ziemią niczyją, i że nikogo nie wolno nawracać przemocą. Odtąd właśnie idea tolerancji stała się synonimem państwa naprawdę chrześcijańskiego. To Polak ks. Adam Jerzy Czartoryski pouczał absolutystyczną Europę, że „porządek naturalny i moralny rodzaju ludzkiego może się utrzymać a święty cel jego istnienia na ziemi może być poszanowany i nie narażony na szwank, pod tym warunkiem, że każdy naród pozostanie tym, czym zawsze był i czym ma prawo zawsze pozostać, to znaczy odrębną i oddzielną częścią rodzaju ludzkiego. Jest rzeczą oczywistą, że jeden naród nie może na gruncie prawa zawładnąć innym narodem, albowiem w ten sposób pozbawił by naród podległy środków do spełnienia celu, który Bóg wyznaczył ludziom obdarzając ich istnieniem”³⁵.

³² P. Mierecki, *Uwagi o polityce*, «Bratniak» 1981, nr 28, s. 10.

³³ M. Mikołajczyk, *Cechy charakterystyczne propagandy opozycji politycznej w Polsce (1976–1989)*, [w:] W. Paruch, K. Trembicka (red.), *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, Lublin 2002, s. 247.

³⁴ *Od Redakcji*, «Bratniak» 1977, nr 1, s. 2.

³⁵ J. Bartyzel, *Etyka a polityka, Fragment pracy „Polska doktryna ustrojowa”*, «Bratniak» 1981, nr 30, s. 48–50.

Jak deklarowano w pierwszym numerze periodyku, „Społeczeństwo polskie jest zróżnicowane pod względem światopoglądowym, żyją wśród nas ludzie reprezentujący różne ideologie i kierunki myślenia politycznego. Z pewnością jest to zjawisko pozytywne, gdyż tworzenie sztucznych monolitów zawsze prowadzi do fałszu i zakłamania”³⁶. Idąc tym tropem, odwoływano się do dorobku ideowego między innymi Stanisława Brzozowskiego, twórczości poetyckiej Kazimierza Wierzyńskiego; twórczości literackiej Sławomira Mrożka, publicystyki politycznej Tadeusza Gluzińskiego, filozofii świętego Tomasza z Akwinu, myśli politycznej przedstawiciela konserwatyizmu Władysława Leopolda Jaworskiego. Ważnym źródłem inspiracji był dorobek publicystów „Myśli Narodowej”. W 1978 roku na łamach „Bratniaka” znalazł się tekst rewizjonisty Leszka Kołakowskiego.

Aksjologicznym filarem środowiska „Bratniaka” był katolicyzm. Uzasadnienia dla swoich idei i koncepcji poszukiwano w wartościach religijnych i nauce Kościoła katolickiego. Opowiadano się za wartościami narodowymi z uwzględnieniem wartości katolickich. Na łamach periodyku promowano wartości chrześcijańskie, naukę społeczną Kościoła katolickiego i chrześcijańską filozofię człowieka³⁷. Najwyższym autorytetem etycznym był Jan Paweł II³⁸. Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski w 1979 r. skłaniała do refleksji nad problematyką Kościoła i religii w kontekście budowania tożsamości narodu polskiego. W 1979 r. deklarowano: „Naród polski, od 35 lat odrywany od Boga, pozbawiony niepodległego państwa i rządony przez totalitarną partię przeżywa chwile największej dumy i radości. Przyjazd Ojca Świętego to wielkie referendum, w którym naród opowiada się za chrześcijańskim systemem wartości”³⁹.

Myśl społeczna Jana Pawła II stanowiła dla autorów „Bratniaka” wytyczne moralne do formułowania głównych postulatów myśli politycz-

³⁶ *Od Redakcji*, «Bratniak» 1977, nr 1, s. 2.

³⁷ W. Krawczuk, *Między krajem realnym a oficjalnym. Rozmowa „Rzeczpospolitej” z ministrem Aleksandrem Hallem*, «Rzeczpospolita» 22 IX 1989, nr 221, s. 1, 3.

³⁸ Ważnym dokumentem środowiska „Bratniaka” stało się opracowanie „Nadzieja i odpowiedzialność”, wydane w maju 1979 r. w związku z pierwszą pielgrzymką Jana Pawła II do ojczyzny. Podpisali je Jacek Bartyzel (Łódź), Maciej Grzywaczewski (Warszawa), Aleksander Hall (Gdańsk), Edward Maliszewski (Poznań), Magdalena Modzelewska (Gdańsk), Wiesław Parachimowicz (Szczecin), Arkadiusz Rybicki (Sopot) i Jan Samsonowicz (Gdańsk). *Nadzieja i odpowiedzialność. Odezwa młodzieży skupionej wokół pisma „Bratniak” na przyjazd Ojca Świętego do Polski*, Wydawnictwo Polskie, Gdańsk, maj 1979, s. 1–8.

³⁹ *Nadzieja i odpowiedzialność. Odezwa młodzieży skupionej wokół pisma „Bratniak” na przyjazd Ojca Świętego do Polski*, «Bratniak» 1979, nr 3 (17), s. 2.

nej. Na łamach czasopisma J. Bartyzel dokonał analizy pierwszej encykliki Jana Pawła II – *Redemptor Hominis*. Papież wspierał w niej działalność organizacji opozycyjnych, które domagały się respektowania praw człowieka. Ojciec Święty łączył je z prawami narodu, który w totalitarnym państwie pozbawiony był suwerenności ideowej, m.in. w wyniku pogwałcenia jego praw religijnych. Bartyzel wskazywał na kwestie wspólnotowego wymiaru papieskiej encykliki podkreślającej prymat dobra wyższego – wolności narodu – nad dobrem niższym – wolnością jednostki. Publicysta czerpiąc z twórczości Tomasza z Akwinu, odwoływał się m.in. do hierarchii dobra, wskazując na potrzebę istnienia silnych elit państwowych sprawujących władzę z nadania boskiego. Powyższą myśl Bartyzel rozwijał w swoich kolejnych publikacjach⁴⁰.

W związku ze zbrodniczym zamachem na życie Ojca świętego Jana Pawła II redakcja zamieściła oświadczenie, w którym pisano m.in. „Targnięcie się na życie Namiestnika Chrystusa na ziemi, świadczy o bezmiarze zła rozlewającego się po świecie, w którym każda świętość może zostać zbezczeszczona. (...) Od ponad 200 lat centrum duchowe świata: Europa – jest chora, rozkłada się od wewnątrz przez różne postacie materializmu tak teoretycznego jak praktycznego”⁴¹.

Jak wspomniano już wyżej, dorobek endecji stanowił cenną inspirację dla „młodopolaków”. Działo się tak z kilku powodów, przede wszystkim, jak podkreślał A. Hall stanowił on wartościową część polskiego dziedzictwa i myśli politycznej. Uważano ponadto, że należy zachowywać prawdę historyczną o współtwórcach polskiej państwowości i jej obrońcach. Wskazywano, że w ideologii endeckiej znajdowały się trwałe elementy, które „wytrzymały próbę czasu” i mogły zostać wykorzystane do rozwiązywania aktualnych problemów Polski⁴².

Ważnych przesłanek ideowych poszukiwano w myśli politycznej Narodowej Demokracji, stawiając w centrum zainteresowania naród, ale w rozumieniu wykorzystania bogatych, chlubnych polskich tradycji

⁴⁰ J. Kufel, *Opozycja demokratyczna wobec wyboru Jana Pawła II...*, s. 191, 192, 193; J. Bartyzel, *Śmiertelny bóg Demos. Pięć wykładów o demokracji i jej krytykach*, Warszawa 2009.

⁴¹ *Oświadczenie Ruchu Młodej Polski w związku ze zbrodniczym zamachem na życie Ojca św. Jana Pawła II*, «Bratniak» 1981, nr 28, s. 3. J. Kufel, *Opozycja demokratyczna wobec wyboru Jana Pawła II i jego pierwszej pielgrzymki do Polski*, [w:] W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski (red.), *Papieskie pielgrzymki w PRL*, Gdańsk 2019, s. 181–195.

⁴² B. Borowik, *Inspiracje endeckie w koncepcjach ideowych i politycznych publicystów Ruchu Młodej Polski na łamach „Polityki Polskiej”*, [w:] T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Koncepcje-ludzie-działalność*, Szczecin 2008, s. 497.

patriotycznych⁴³. Podkreślić należy, że w żadnym wypadku, odwołania do myśli politycznej przedwojennej endecji nie były dosłowne. Poglądy wyrażane na łamach „Bratniaka” były pozbawione elementów nacjonalistycznych, antysemitycznych, totalitarnych⁴⁴. Nie kwestionowano natomiast intelektualnego dziedzictwa myśli politycznej polskiego nacjonalizmu. Doceniano realizm koncepcji, trzeźwość analizy politycznej, cenne wzory odnajdowano w pedagogice narodowej. Natomiast zdecydowanie odrzucono antysemityzm oraz krytykę ustroju demokratycznego⁴⁵. Aleksander Hall uważał, że: „Obecnie z całą pewnością nie grozi nam szowinizm zaściankowy i ksenofobiczny, kierowany przeciw innym narodom. (...) To co nam grozi to właśnie utrata umiejętności myślenia w kategoriach własnej, niepodległej państwowości. Tu właśnie potrzebny jest wysiłek moralny i intelektualny, a jednym z cennych źródeł inspiracji może być nasza tradycja narodowa, nasza historia”⁴⁶. Korzystając z dorobku Naro-

⁴³ Narodowa Demokracja stanowiła główną, lecz nie jedyną, zorganizowaną siłę nurtu nacjonalistycznego w polskim życiu politycznym. Pełniła ważną rolę w dziejach Polski, występując jako istotny czynnik polityczny i twórczy ośrodek polskiej myśli politycznej. Tworzyła rozległy, powiązany szeregiem związków ideowych, organizacyjnych i personalnych obóz polityczny, którego trzon stanowiły ugrupowania polityczne. W obrębie Narodowej Demokracji, funkcjonowały zarówno formalne struktury polityczne, jak i liczne organizacje, towarzystwa i stowarzyszenia gospodarcze, społeczne, kulturalne, kobiece, sportowe. Często ich skład osobowy, oficjalne rezolucje czy postulaty były identyczne lub zbliżone do tych, które firmowały najważniejsze centralne endeckie ośrodki władzy. Trzon organizacyjny Narodowej Demokracji tworzyły: Związek Ludowo-Narodowy (1919–1928), Obóz Wielkiej Polski (1926–1933), Stronnictwo Narodowe (1928–1939). Spuścizna ideowo-polityczna Narodowej Demokracji nadal jest inspirująca. Dzieje polskiej formacji nacjonalistycznej, nierozzerwalnie związanej z historią narodu i państwa polskiego wzbudzały zainteresowanie wielu środowisk naukowych. Narodowa Demokracja doczekała się bogatej i różnorodnej literatury. Po 1989 roku można zauważyć: 1) rozwój badań nad dziejami polskiej myśli politycznej, 2) znaczny wzrost zainteresowania badaczy szeroko pojętą „prawą stroną” sceny politycznej. Badania nad polskim ruchem nacjonalistycznym zintensyfikowały się zwłaszcza w latach dziewięćdziesiątych XX wieku i na początku XXI wieku. Dzieje i myśl polityczna Narodowej Demokracji stały się przedmiotem zainteresowania badaczy w różnych ośrodkach naukowych w Polsce. Obecnie na temat dziejów i myśli politycznej Narodowej Demokracji istnieje obszerna literatura naukowa. Zob.: A. Dawidowicz, *Stan badań nad dziejami i myślą polityczną Narodowej Demokracji*, «Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne» 2012, vol. 33, s. 235–251.

⁴⁴ A. Hall, *Czy zagraża nam nacjonalizm?*, «Bratniak» 1979, nr 18/4, s. 25–29.

⁴⁵ G. Kucharczyk, *O recepcji myśli narodowo-demokratycznej w środowiskach polskiej opozycji po 1976*, [w:] T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek (konceptje-ludzie-działalność)*, Szczecin 2008, s. 493.

⁴⁶ A. Hall, «Bratniak» 1977, nr 4, 5 (niektóre teksty zamieszczano bez podania tytułu artykułu).

dowej Demokracji eksponowano takie wartości jak: wspólnota narodowa, patriotyzm, niepodległość, wychowanie narodowe. Za najważniejsze zadania uznano walkę o świadomość społeczną, kulturę, narodowy kształt myśli politycznej, program wychowawczo-ideowy⁴⁷.

Namysł nad narodem, jego istotą, przeszłością, perspektywami rozwoju stanowił element szerszej myśli środowiska „Bratniaka”. Rozważania dotyczące przeróżnych aspektów, charakteru i perspektyw rozwoju szeroko rozumianej kwestii narodowej pojawiały się w periodyku, stając się pretekstem do dalszych rozważań i refleksji. Przystawiając ustalenia Jana Ludwika Popławskiego, jednego z „ojców” polskiego nacjonalizmu, definiowano pojęcie narodu jako duchową, moralną i kulturalną wspólnotę pokoleń przeszłych, teraźniejszych, przyszłych, złączonych więzami świadomości, mowy, ziemi ojczystej, przebytej drogi historycznej, tradycji, realizowanego modelu życia zbiorowego oraz tworzonej kultury⁴⁸. W ocenie publicystów „Bratniaka” naród nie był wartością absolutną i nie powinien być elementem składowym ideologii totalitarnych. Konstatowano, że w definicji narodu winno się uwzględniać uniwersalistyczne wartości oraz uznanie podmiotowości każdego narodu i człowieka. Kategorię narodu interpretowano przede wszystkim w znaczeniu kulturowym, a nie etnicznym⁴⁹.

W pełni należy zgodzić się z Tomaszem Sikorskim, że w poglądach formułowanych na łamach „Bratniaka” dostrzec można fascynację narodowodemokratyczną formułą narodu. Oczywiście dostrzegano zmienność sytuacji, odmienność rzeczywistości, ewolucję poglądów Narodowej Demokracji. Niemniej, w myśli politycznej formacji endeckiej doszukiwano się aktualności, tak w zakresie ponadklasowego charakteru narodu,

⁴⁷ Z Aleksandrem Hallem rozmawia Ewa Polak, «Arka» 1987, nr 19, s. 58–65; K. Piątkowski, *Myśl polityczna opozycji w Polsce (1976–1989)*, Lublin 2016, s. 35.

⁴⁸ Szerz. zob.: J.L. Popławski, *Lud i naród*, „Głos” 1888, nr 19, [w:] T. Kulak (wybór i opr.), *Jan Ludwik Popławski. Wybór pism*, Wrocław 1998, s. 46–50; E. Maj, *Jan Ludwik Popławski 1854–1908. Poglądy i działalność polityczna*, Lublin 1991, s. 61–71.

⁴⁹ *Deklaracja ideowa Ruchu Młodej Polski z 18 sierpnia 1979*, «Bratniak» 1979, nr 18/4, s. 6–16. Dyskurs o narodzie i powiązanych z nim pojęciach ma rozległą czasowo, niezwykle skomplikowaną, wielowątkową i zróżnicowaną pod względem interpretacji autorskich tradycję. We współczesnej nauce pojęcie narodu nie doczekało się jednoznacznych definicji. Żadne z dotychczasowych ujęć tego pojęcia nie spotkało się z bezwarunkową akceptacją badaczy, „od dawna dają się słyszeć głosy, że lepiej w ogóle zrezygnować z precyzowania pojęcia narodu, jest to bowiem trud daremny”. T. Kizwalter, *O nowoczesności narodu. Przypadek polski*, Warszawa 1999, s. 11; E. Hobsbawm, *Narody i nacjonalizm po 1780. Program, mit, rzeczywistość*, Warszawa 2010, s. 9.

jak i strategii wybicia się na niepodległość, czyli rewindykacji państwa („koncepcja polityki czynnej”)⁵⁰.

W gronie potępianych ideologii, zawierających w sobie pierwiastek materializmu, sytuowano zarówno socjalizm jak i komunizm. Publicyści polityczni „Bratniaka” opisywali zagrożenia płynące zarówno z ideologii jak i praktyki socjalizmu i komunizmu. Dyskwalifikowano socjalizm jako drogę gospodarczego i politycznego rozwoju narodu i państwa polskiego. Idee komunistyczne oceniano jako sprzeczne z potrzebami i dążeniami organizmów narodowych. W ideologii komunistycznej widziano zagrożenie dla chrześcijańskiej kultury europejskiej. Systemem filozoficznym, który spotkał się z bezwzględna krytyką ideologów SN był marksizm. Patrząc na te idee poprzez pryzmat narodu, wyrażano przekonanie, że socjalizm i doktryna marksistowsko-leninowska dążąc do eliminacji wszelkich form własności prywatnej, rujnuje podstawy cywilizacji łacińsko-chrześcijańskiej, do której należy Polska. Warto w tym miejscu przytoczyć opinię Jacka Bartyzela, który w 1981 roku, wyraził opinię, że „Nie z ducha Europy wywodzi się kolektywizm komunistyczny, lecz z ducha Orientu”⁵¹.

Podsumowanie

Uwzględniając doświadczenia z lat 1956, 1968, 1970, 1976 oraz spuściznę ideową Narodowej Demokracji, czołowi twórcy i publicyści „Bratniaka”, a w szczególności A. Hall i J. Bartyzel, opowiadali się za ewolucyjnym procesem demokratyzacji życia wewnętrznego w Polsce oraz uzyskaniem pełnej niepodległości z uwzględnieniem uwarunkowań geopolitycznych. Jak pisano w pierwszym numerze czasopisma „Demokratyzacja jest niezbędnym warunkiem wszelkiej rzeczywistej zmiany na lepsze w Polsce”⁵². Zasadniczym celem omawianego środowiska było przetrwanie narodu polskiego, jego kultury i tożsamości.

W latach 1989–1990 nastąpił rozkład tego środowiska ideowego, a jego członkowie wybrali odrębne drogi rozwoju ideowego i politycznego. Na różnice ideowe nałożył się spór w poglądach na sposób i tempo zmian politycznych. A. Hall, Tomasz Wołek, Kazimierz Michał Ujazdow-

⁵⁰ T. Sikorski, *Personalizm narodowy. Jednostka i naród w refleksji politycznej Ruchu Młodej Polski. Kilka uwag porządkujących*, «Przegląd Zachodniopomorski» 2011, zesz. 1, s. 82.

⁵¹ J. Bartyzel, *Socjalizm albo Europa*, «Bratniak» 1981, nr 27, s. 9.

⁵² *Od Redakcji*, «Bratniak» 1977, nr 1, s. 2; K. Piątkowski, *Mysł polityczna opozycji...*, s. 35.

ski, zbliżyli się do Unii Demokratycznej popierającej koncepcje Tadeusza Mazowieckiego. Marek Jurek i Marian Piłka byli współzałożycielami Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego, którego liderem został Wiesław Chrzanowski. Wspierali propozycję przyspieszenia i pogłębienia transformacji ustrojowej lansowane przez Lecha Wałęsę. Natomiast Jacek Bartyzel zwrócił się stroną idei antydemokratycznych. Był również współzałożycielem Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego⁵³.

W okresie PRL do 1989 roku ukazywało się nielegalnie kilka tysięcy tytułów prasy podziemnej. Były to różnorodne wydawnictwa, między innymi kwartalniki społeczno-polityczne oraz kulturalne. Po wprowadzeniu stanu wojennego część uczestników działającego wśród studentów i intelektualistów na Wybrzeżu Ruchu Młodej Polski została internowana (m.in. Arkadiusz Rybicki, Piotr Dyk, Jan Samsonowicz, Jacek Bartyzel, Marian Piłka), a część działaczy ukrywała się przed aresztowaniem. Pismo „Bratniak” przestało być wydawane w listopadzie 1981. Łącznie ukazało się 30 numerów. W styczniu 1982 r. działalność RMP zawieszono. Aktywności nie zaprzestało natomiast Wydawnictwo Młoda Polska, które drukowało na potrzeby podziemnej „Solidarności”⁵⁴.

Sam fakt istnienia w latach 70. niezależnej prasy politycznej drugiego obiegu był niesłychanie ważny, tym bardziej, że tego rodzaju periodyki tworzyły „nowy typ czytelnika” oraz budowały nowy model więzi społecznej. Pismo „Bratniak” było otwarte na różnorodną współpracę. Jak deklarowano, „Bratniak” był czasopismem pragnącym upowszechnić dostęp do wiedzy i informacji. Twórcy czasopisma uświadamiali czytelnikom potrzebę głębokiej i dojrzałej intelektualnie refleksji nad ideowymi dylematami, głęboko osadzonymi w dziedzictwie przeszłości. Artykuły zawierały treści programowe. Propagowano wartości narodowe. Troszczono się o przekazywanie wartości narodowych, norm i poglądów zgodnych z kanonem Polaka i chrześcijanina. Redakcja periodyku dbała o pamięć o przeszłości. Wspominano mężów stanu i bohaterów narodowych znanych z ogólnokrajowej działalności jak np. Tadeusz Kościuszko, Roman Dmowski, Józef Piłsudski, Wincenty Witos. Dla twórców i publicystów „Bratniaka” oczywista była potrzeba posiadania państwa, które realizowałoby interesy i dążenia narodowe.

⁵³ B. Borowik, *Partie konserwatywne w Polsce 1989–2001*, Lublin 2011, s. 36, 37.

⁵⁴ Zob. S. Skwirowska (red.), *Bibliografia niezależnych wydawnictw ciągłych z lat 1976–1990*, Warszawa 2001, s. 95, 356; *Czas przeszły i teraźniejszy. „Bratniak” 1977–1981. Rozmowa z Aleksandrem Hallem*, «Polityka Polska» 1987, nr 10, s. 65.

Po zaprzestaniu publikacji „Bratniaka” środowisko „młodopolaków” rozpoczęło wydawanie nowego czasopisma pod tytułem „Polityka Polska”. Wybór tytułu periodyku nie był przypadkowy, lecz symbolicznie nawiązywał do jednej z publikacji Romana Dmowskiego „Polityka polska i odbudowanie państwa”. Na łamach „Polityki Polskiej” postulowano realizm działania i konieczność stworzenia nowego, niezależnego ugrupowania politycznego.

Bibliografia

- Bartyzel J., *Śmiertelny bóg Demos. Pięć wykładów o demokracji i jej krytykach*, Warszawa 2009.
- Bartyzel J., *Zawracanie kijem Wisły. Artykuły-felietony-polemiki. Wybór z lat 1986–1993*, Gdańsk 1993.
- Bartyzel M., *Powstanie styczniowe*, «Bratniak» 1981, nr 27.
- Błażejowska J., *Papierowa rewolucja. Z dziejów drugiego obiegu wydawniczego w Polsce 1976–1989/1990*, Warszawa 2010.
- Borowik B., *Inspiracje endeckie w koncepcjach ideowych i politycznych publicystów Ruchu Młodej Polski na łamach „Polityki Polskiej”*, [w:] T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Koncepcje-ludzie-działalność*, Szczecin 2008.
- Borowik B., *Partie konserwatywne Polsce 1989–2001*, Lublin 2011.
- Choma-Jusińska M., *Środowiska opozycyjne na Lubelszczyźnie 1975–1980*, Warszawa 2014.
- Dawidowicz A., *Stan badań nad dziejami i myślą polityczną Narodowej Demokracji*, «Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne» 2012, vol. 33.
- Dehnel-Szyc M., Stachura J., *Gry polityczne. Orientacje na dziś*, Warszawa 1991.
- Dobek-Ostrowska B., *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2007.
- Dobek-Ostrowska B., *Rozwój studiów nad komunikowaniem politycznym w Polsce na tle badań światowych – główne obszary badawcze i perspektywy rozwojowe*, «Global Media Journal-Polish Edition» 2006, no. 1.
- Friszke A., *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994.
- Hall A., *Czy zagraża nam nacjonalizm?*, «Bratniak» 1979, nr 18/4.
- Hobsbawm E., *Narody i nacjonalizm po 1780. Program, mit, rzeczywistość*, Warszawa 2010.
- Karpiński J., *Polska, Komunizm. Opozycja. Słownik*, Warszawa 1988.
- Kizwalter T., *O nowoczesności narodu. Przypadek polski*, Warszawa 1999.
- Kucharczyk G., *O recepcji myśli narodowo-demokratycznej w środowiskach polskiej opozycji po 1976*, [w:] T. Sikorski, A. Wątor (red.), *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek (koncepcje – ludzie – działalność)*, Szczecin 2008.
- Kufel J., *Opozycja demokratyczna wobec wyboru Jana Pawła II i jego pierwszej pielgrzymki do Polski*, [w:] W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski (red.), *Papieskie pielgrzymki w PRL*, Gdańsk 2019.
- Łatka A., *Krakowski etap I pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny z perspektywy władz PRL. Próba syntetycznego spojrzenia*, «Res Historica» 2016, nr 42.
- Maj E., *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, Lublin 2010.
- Maj E. (red.), *PRL czyli Polska w drugiej połowie XX wieku. Studia i szkice naukowe oraz materiały źródłowe*, Lublin 2013.

- Mikołajczyk M., *Cechy charakterystyczne propagandy opozycji politycznej w Polsce (1976–1989)*, [w:] W. Paruch, K. Trembicka (red.), *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, Lublin 2002.
- Mikołajczyk M., *Jak się pisało o historii. Problemy polityczne powojennej Polski w publikacjach drugiego obiegu*, Kraków 1998.
- Muller A., *Działalność Ruchu Młodej Polski w latach 1976–1982*, [w:] Ł. Kamiński (red.), *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, t. 2, Wrocław 1999.
- Nadworski J., Zieliński M., *Geneza i działalność Ruchu Młodej Polski 1976–1985*, Warszawa 1986.
- Paczkowski A., *Badania historyczno-prasowe w zastosowaniu do badań nad dziejami myśli politycznej*, [w:] H. Zieliński (red.), *Polska myśl polityczna XIX i XX w.*, t. 4: *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*, Wrocław 1980.
- Piątkowski K., *Myśl polityczna opozycji w Polsce (1976–1989)*, Lublin 2016.
- Sikorski T., *O kształt polityki polskiej. Oblicze ideowo-polityczne i działalność Ruchu Młodej Polski (1979–1989)*, Toruń 2012.
- Sikorski T., *Personalizm narodowy. Jednostka i naród w refleksji politycznej Ruchu Młodej Polski. Kilka uwag porządkujących*, «Przegląd Zachodniopomorski» 2011, zesz. 1.
- Sokół W., *Specyfika legitymizacji systemu politycznego Polski Ludowej*, [w:] E. Maj (red.), *PRL czyli Polska w drugiej połowie XX wieku. Studia i szkice naukowe oraz materiały źródłowe*, Lublin 2013.
- Szlachta B., *Konserwatyzm. Z dziejów tradycji myślenia o polityce*, Kraków–Warszawa 1998.
- Turek W., *Nie ma wolności bez „Solidarności”? Ruch Młodej Polski i środowisko „Przeglądu Politycznego” wobec „Solidarności”*, [w:] L. Mażewski, W. Turek (red.), *„Solidarność” i opozycja antykomunistyczna w Gdańsku (1980–1989)*, Gdańsk 1995.
- Urbaniak P., *Literackie pisma bezdebitowe we Wrocławiu, 1976–1989*, «Rocznik Historii Prasy Polskiej» 2011, t. XIV, z. 1–2.
- Waligóra G., *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*, Warszawa 2006.
- Wandowicz K., *Współczesny konserwatyzm polityczny w Polsce (1989–1998)*, Wrocław 2000.
- Wąsowicz J., *Niezależna prasa młodzieżowa w latach 1977–1990. Wybrane zagadnienia*, «Seminare. Poszukiwania naukowe» 2012, nr 32.
- Zaremba P., *Młodopolacy*, Gdańsk 2000.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1945–1989)*, Warszawa 2003.